

KARYA'DAKİ GEÇ ANTİK VE BİZANS DÖNEMİ YAPI VE YERLEŞİMLERİ ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER

Ufuk SERİN*

Alındı: 01.04.2013; **Son Metin:** 27.05.2013

Anahtar Sözcükler: Karya, Mandalya Körfezi, Geç Antik, Bizans, *chora*, kırsal yerleşim, köy, kilise

1. Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüze Araştırması Projesi 1988 yılında Prof. Dr. E. La Rocca başkanlığında başlamış olup, şu anda Napoli Federico II Üniversitesi Tarih Bölümünden Prof. Dr. R. Pierobon Benoit tarafından yönetilmektedir (yüze araştırmasının kısa tarihçesi ve ilgili bibliyografya için: Pierobon Benoit, 2005; 2011). 2011 yılında tamamlanan bu projenin kapsamlı sonuçlarını içeren kitap yayına hazırlanmaktadır. Karya bölgesindeki arkeolojik yüze araştırması önmümüzdeki yıldan itibaren beş senelik bir programla Kazıklı Körfezinde yine Prof. Dr. R. Pierobon Benoit yönetiminde devam edecektir. 2003 yılında beni Mandalya Projesine katılmaya davet eden Prof. Dr. R. Pierobon Benoit'a ve bu projenin çeşitli aşamalarında beni araştırma bursları ve konuk araştırmacı programlarıyla destekleyen çeşitli kurumlara ve bu kurumlardaki meslektaşlarıma en derin teşekkürlerimi iletmeyi borç biliyorum: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Harvard University (2008); Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation (2010); Kunsthistorisches Institut in Florenz/Max-Planck-Institut (2010-2011); School for Advanced Research (SAR) ve University of California at Los Angeles (UCLA) Cotsen Institute of Archaeology (2011).

Bu çalışma Batı Anadolu'nun Karya bölgesindeki Geç Antik ve Bizans dönemi yapı ve yerleşim alanlarını, tarih, arkeoloji ve sanat tarihi açısından ele alan ve henüz devam etmekte olan bir araştırmaya dair bazı ön gözlemler sunmayı amaçlamaktadır. Bu araştırma, uzun dönemli ve geniş kapsamlı 'Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüze Araştırması Projesi'nin bir parçası olup, 2003-2011 yılları arasında Mandalya Körfezi'nde yapılan arazi çalışmalarından elde edilen verilere dayanmaktadır (**Resim 1**)(1).

Bu araştırma kapsamında Mandalya Körfezi'nde söz konusu dönemlerdeki yapı ve yerleşim türleri, bu yapı ve yerleşimlerin bölgedeki konum ve dağılımı ve bu dağılımı etkileyen faktörler incelenmekte ve ayrıca bu yerleşim birimlerinin hem çevrelerindeki kırsal alanlarla hem de bölgedeki başlıca iki antik kent olan Iasos (bugünkü Kıyıkışlacık) ve Bargylia ile olan ilişki ve etkileşimleri irdelenmektedir. Hem yazılı kaynakların hem arkeolojik verilerin ışığında 'bütüncül' bir yaklaşımla, Roma döneminden Ortaçağ'a geçiş sürecindeki dini, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlere bağlı olarak Karya'nın Geç Antik ve Bizans dönemleri boyunca tarihi topoğrafyasına ışık tutmayı amaçlayan bu geniş kapsamlı araştırmanın bazı bulgularına bu makalede değinilecektir.

Karya, Antik dönemde Büyük Menderes nehrinin güneyinde kalan geniş bir bölgedir. Karya kıyıları kuzeyde Ionia'dan güneyde Likya'ya uzanırken, iç kesimde Lydia ile sınırlanmaktaydı (2). Günümüzde Muğla il sınırları içerisinde kalan Mandalya Körfezi Antik dönemde adını aynı körfezin kıyısında kurulmuş olan Iasos ve Bargylia kentlerinden almaktaydı (3). Bu kentlerden birincisinde arkeolojik kazı ve araştırmalar 1961 yılından beri devam etmekle birlikte, ikincisinde bugüne değin yalnızca kısmi yüze araştırmaları yapılmıştır. Dolayısıyla Arkaik dönemden itibaren Ortaçağ boyunca Iasos kentini besleyen çeşitli kırsal yerleşim türleri ve yapı gruplarının arazi kullanım ve organizasyonu açısından tanımlanması bu araştırma kapsamında öncelik kazanmaktadır.

* Department of Architecture, METU, Ankara, TURKEY.

Resim 1. Karya, Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüzey Araştırması Alanı. AYDIN N19-a3-4 haritası üzerinde G. Marchand tarafından geliştirilmiştir (Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüzey Araştırması Arşivi; Pierobon, 2011)

Konstantinopolis'den Doğu Akdeniz'e ve Avrupa'ya uzanan deniz yollarının kesiştiği stratejik bir konumda bulunan Karya'nın girintili çıkıntılı kıyıları, güney komşusu Likya'da da olduğu gibi çok sayıda doğal ve korunaklı liman olanağı sunuyor olması nedeniyle Geç Antik ve Bizans dönemleri yerleşimleri açısından çok zengindir (Foss, 1987, 213)(4). Buna karşılık yazılı kaynaklar, özellikle de Geç Antik ve Bizans dönemlerinin kaynakları, Iasos antik kenti ve çevresinden fazla bahsetmemektedir. Procopius'un *de Aedificiis* adlı eserine bakacak olursak, Iasos ve neredeyse tüm Karya bölgesi İmparator Iustinianus'un (527-565) kapsamlı yapı programına sanki hiç dahil edilmemiş gibi gözükmemektedir. Nitekim adı geçen eserde Antik dönemin önemli merkezlerine bile kısaca değinilmektedir. Örneğin Miletus'dan yalnızca Isidorus'un doğduğu kent (PROCOPIUS, Aed. 1,1,24, 2,8,25), Halicarnassus'dan ise Herodotus'un doğum yeri olarak bahsedilmekte (PROCOPIUS, Aed. 8,6,12), Karya'nın dini başkenti olan ve daha sonra Stauropolis adını alan Aphrodisias kentine ise hiç değinilmemektedir. Tarihi kaynakların sessizliğine rağmen arkeolojik veriler Karya'da, özellikle V. ve VI. yüzyıllarda, yoğun bir yapı faaliyetine işaret etmektedir. Aphrodisias, Knidus, Miletus ve Priene gibi Helenistik ve Roma dönemlerinin önemli merkezlerinin yanı sıra, özellikle kıyı kesimlerinde Erken Bizans döneminde irili ufaklı birçok yeni yerleşim birimi kurulmuş ve bunların bir çoğu, daha önceden mevcut olan yerleşimlerle birlikte, piskoposluk merkezi haline gelmiştir (Serin, 2004, 11-13)(5).

Strabo (14,2,21) Iasos ve çevresinden bahsederken toprağın bereketsiz olduğunu ve bölgede ana geçim kaynağının balıkçılık olduğunu söylemektedir. Strabo'nun gözlemlerinden yola çıkarak toprağın bereketsizliğine, buna karşılık denizcilik faaliyetlerinin canlılığına daha sonraki kaynaklarda da sıkça değinilmiş olmakla birlikte, *polis* ve *chora* veya başka bir deyişle Iasos kenti ve etki alanında kalan kırsal bölge arasındaki ilişki Mandalya Körfezi arkeolojik yüzey araştırması öncesine kadar araştırma konusu olmamıştır (Benoit ve Pierobon, 1993, 910-911; Pierobon Benoit, 1994, 311-312)(6).

Mandalya Körfezi ve Iasos kentini içine alan düzlük Grion Sıradağları ile çevrili olduğundan körfez kıyıları ve Karya'nın iç kesimleri arasındaki ulaşım Antik dönemde oldukça güç olmalıydı (Serin, 2004, 3, 7; Pierobon,

2. Bu makalede sıkça adı geçen ve başta Karya (Caria) olmak üzere, Likya (Lycia), Kilikya (Cilicia) gibi bazı Roma eyaletleri Türkçe'de çok yerleşmiş ve yaygın olarak kullanıldığından burada da Türkçe olarak yazılmış, bunun dışındaki bölge isimleri ise orijinal halinde bırakılmıştır. Karya'nın tarihi coğrafyası için bakınız: Robert ve Robert, 1954; Marchese, 1986; 1989; Fabiani, 2000, 375-400.

3. Mandalya Körfezi tarihi kaynaklarda 'Iasos Körfezi' veya 'Bargylia Körfezi' olarak geçmektedir. Örneğin Polybius her iki ismi de kullanmaktadır: PLB. 16,12,1. Thucydides, körfezi Ιασοῦκὸν κόλπον, yani 'Iasos Körfezi' olarak isimlendirmekte (TH. 8,26,2), Plinius ise 'Bargylia et, a quo sinus Iasius, oppidum Iasus' olarak bahsetmektedir (PLIN. Nat. 5,29,5). Livius söz konusu körfezi 'sinus Bargyliticus' diye tanımlarken (LIV. 37,17,3), Pomponius Mela 'sinus Iasius et Basilicus. In Iaiso est Bargylos' olarak not etmektedir (MELA 3,16,85).

4. Karya'nın can alıcı coğrafik konumuna Strabo (2,5,7,13,1,6) da değinmişti. Ayrıca Fabiani, 2000, 375; Serin, 2004, 3.

5. Karya'daki bazı Bizans yerleşimleri ve piskoposluk merkezleri için: Ruggieri, 1996; 2003; 2005.

6. Strabo'dan farklı olarak, Iasos ve çevresinin bereketli olduğundan bahseden nadir tarihçilerden biri Thucydides'dir: TH. 8,28,4.

2005, 210-211). Nitekim günümüzde bile Iasos'dan Milas'a (Mylasa) ulaşım ancak Paşalı and Karaoğlan Dağları olarak bilinen tepeleri aşarak geçen virajlı bir yoldan sağlanmaktadır. Bu zorlu coğrafyaya karşın Mandalya Körfezi'ni çevreleyen bölge Helenistik dönemde yoğun bir yol ağıyla donatılmış, bu yolların etrafında ufak yerleşim birimleri kurulmuş ve bu yerleşimlerin etrafında nekropol alanları oluşmuştur. Arkaik dönemden kalan mabetler ise kullanılmaya devam etmiştir (Pierobon Benoit, 2004; 2005; 2006; 2011; 2012). Erken Bizans döneminde yeni kurulan yerleşimlerin yanı sıra, Helenistik ve Roma dönemleri boyunca mevcut olan kırsal yerleşimlerin büyük bir kısmının Geç Antik dönemde de devam ettiği gözlemlenmektedir (7).

Bizans devletinin merkezi yapısı, tarıma dayalı ekonomisi ve nüfusunun büyük çoğunluğunun kırsal nitelikli olması göz önüne alındığında, Bizans İmparatorluğu'nun ekonomisi ve kırsal hayatına ilişkin araştırmaların bu dönemin kırsal yerleşimleri üzerindeki güncel çalışmalar için önemli bir çerçeve sunduğu söylenebilir (8). Ancak arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları gerek kentsel gerek kırsal nitelikli olsun Bizans yerleşimlerinin ortaya çıkarılması ve tanımlanması açısından çok önemlidir. Özellikle yüzey araştırmaları, bir kazı alanının kapsayabileceğinden çok daha geniş alanları tarayabilmeleri nedeniyle, tüm bir bölgenin organizasyon ve kaynakları hakkında bilgi verebilmektedir (Laiou, 2005, 32-35). Nitekim Mandalya Körfezi yüzey araştırmasının başlamasının temel nedeni de arkeolojik kazıların kısa dönemde sağlayamayacağı verileri toplamak olmuş ve böylece Iasos antik kentinin çevresinde yaklaşık 70 km²lik bir alan taranarak *polis* ve *chora* arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilere dair önemli bulgular elde edilmiştir (Pierobon Benoit, 2012, 119). Uluslararası alanda zaten ivme kazanmış olan yüzey araştırmalarına dayalı bölgesel çalışmalar başta Makedonya, Yunanistan, Filistin, Mısır, Suriye, ve Ürdün olmak üzere Doğu Akdeniz ve Güney İtalya'da tarihsel coğrafya ve topoğrafya, yerleşim modelleri, kırsal ekonomi, arazi kullanımı ve bölgesel kaynaklar gibi konularda yeni veriler ortaya çıkarmıştır (9).

Anadolu'nun Geç Antik ve Bizans dönemi topoğrafyasına ve kırsal yerleşimlerine ilişkin çalışmalar ise Geç Antik dönem için özellikle Likya, Isauria, Kilikya ve Orta Anadolu'da, Ortaçağ içinse Bithynia ve Güney Doğu Anadolu'da yoğunlaşmaktadır (10). Miletus civarında ve Karya'nın başka bölgelerinde de yüzey araştırmaları yapılmaktadır (11). Bu örnekler hızla artmakta ve özellikle son on-onbeş yıl içerisinde Anadolu'nun bazı kentlerindeki kazı ve araştırmalar, bu kentlerin çevresinde daha bölgesel ölçekte sistematik yüzey araştırmalarını kapsama almaya özen göstermektedir (12).

Bazı araştırmacılar, özellikle Batı Anadolu'da birbirinden çok uzak olmayan Ephesus, Miletus, Priene, Sardis, Smyrna gibi önemli merkezlerden oluşan yoğun bir kentsel yerleşim ağının kırsal yerleşimleri yutmuş olabileceğini öne sürmektedirler (Dagron, 1979, 31; Kyritses ve Smyrlis, 2005, 437). Ancak bu bölgedeki kırsal yerleşimlerle ilgili veri azlığı daha çok arkeolojik yüzey araştırmalarının eksikliğinden kaynaklanmaktadır (13). Nitekim yazılı, özellikle hagiografik kaynaklar (örneğin *Vita Theodori Syceotae* ve *Vita Nicolai Sionitae*), Anadolu'da Geç Antik dönemde kırsal yerleşimlerin yoğunluğunu ve kırsal hayatın canlılığını dile getirmektedirler (14).

Mandalya Körfezi arkeolojik yüzey araştırması bulguları da kırsal alandaki yerleşimlerin zenginliğini doğrulamaktadır. Bu bölgede Geç Antik ve Bizans dönemlerine ait buluntular arasında 'köy'ler, kırsal bölgede tek

7. Kilise, konut vb. belirleyici yapılara her zaman rastlanamasa da, Helenistik ve Roma yerleşimlerinin Bizans döneminde devamlılığı çoğu zaman en azından sarnıçlar ve yüzey buluntularıyla doğrulanmaktadır: Pierobon Benoit, 2011, 406.

8. Bizans ekonomisi ve kırsal hayatına ilişkin kaynakça oldukça zengin ve kapsamlıdır. Bunlardan sadece bazılarını belirtmek gerekirse: Bowden *vd.*, 2004; Laiou, 1977; 2002; Laiou ve Morriison, 2007; Lefort, 1993a; 2006; Lefort, Morrison ve Sodini, 2005; Lemerle, 1979; Kaplan, 1982; 1986; 1992; Malamut ve Sidéris, 2006.

9. Bölgesel araştırmalarla ilgili kaynaklar da özellikle son onbeş yıl içerisinde çok zenginleşmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse, Yunanistan: Avraméa 1997; 2005; Bintliff, 1995; Gerstel *vd.*, 2003; Jameson *vd.*, 1994; Makedonya: Bellier *vd.*, 1986; Bondoux, 1988; Dunn, 2005; Kravari, 1989; Lefort, 1979; 1982; Lefort ve Martin, 1991. Mısır ve Kuzey Afrika: Bagnall, 2005; Ellis, 2005; Filistin ve Ürdün: Hirschfeld, 1995; 1997; 2005; Gatiér, 2005; Hamarneh, 2003. Suriye: Eddé ve Sodini, 2005; Foss 1995; 1997; Tate, 1988; 1989; 1992; Tchalenko, 1953-1958; Walmsley, 2007. Güney İtalya: Christi, 2006, 401-496; Lefort ve Martin, 1991; Martin, 1990; Martin ve Noyé, 2005. Tüm bu bölgelerle ilgili genel olarak: Christie, 2004; Geyer, 2002; ve kapsamlı kaynakça için: Laiou 2005.

10. Orta Anadolu: Belke, 2005; Isauria: Varinlioğlu, 2007. Likya: Foss, 1994; Harrison, 2003; Kolb *vd.*, 1989. Likya'daki kiliseler ve yerleşim alanları için ayrıca, Asano, 2010. Bithynia: Geyer ve Lefort 2003; Lefort, 1993; Güneydoğu Anadolu: Moore, 1998; Redford, 1998. VII yüzyıla kadar genel gözlemler için: Sodini, 1997.

11. Miletus: Lochmann 1995; 1997; 1999; Karya: Lochmann 2005; Ruggieri 2003; 2005.

12. Örneğin Blanton, 2000; Doonan, 2004; Vanhaverbeke ve Waelkens, 2003.

13. Ayrıca geçmişte birçok arkeolojik kazı alanında Geç Antik ve Bizans katmanlarının daha erken dönemlere ulaşabilmek amacıyla veya farklı ideolojik veya pratik nedenlerle 'temizlenmesi' de bu bilgi eksikliğinin önemli bir parçasıdır: Serin, 2008.

14. *Vita Theodori Syceotae*: Festugière, 1970; *Vita Nicolai Sionitae*: Ševčenko ve Patterson Ševčenko, 1984; Foss, 1991; 1994.

başına veya başka yapılarla çevrili olarak bulunan kiliseler, yanyana dizilmiş sıra mekanlardan oluşan ve Roma ve Erken Bizans dönemleri boyunca Anadolu'nun güneybatı kıyılarında oldukça sık rastlanan bir plan tipolojisine sahip ufak bir hamam yapısı ve bunlara ek olarak bir dizi tanımlanabilen (sur duvarları, kuleler, çeşme, sarnıç ve kuyular, nekropol alanları) ve tanımlanamayan yapı ve yapı grupları bulunmaktadır. Bu yapıların ve sit alanlarının tanımlanması ve tarihlendirilebilmesi açısından mimari ve dekoratif elemanlar ve seramik gibi diğer yüzey buluntuları da büyük önem taşımaktadır.

Bu makalede yapı ve kullanım türleri açısından çok geniş bir çerçeveye yayılan çok sayıdaki örnekten ancak birkaçına değinilebilecektir. Bunlar arasında Alagün ve Zindaf Kale'de bulunan Geç Antik 'köy'ler oldukça ilginçtir. Ancak bu yerleşimlerden bahsetmeden önce, Bizans döneminde 'köy' kelimesinin tanımına, daha doğrusu tanımlarına ve kapsamına dair belirsizliğe dikkat çekmek gerekmektedir. Bizans dönemine ait bir 'köy' tanımına, bugün Venedik'de Marciana Kütüphanesinde bulunması nedeniyle Marciana Mali Risalesi (cod. *Marcianus* gr. 173) olarak bilinen ve Oikonomides (1996, 44-45) tarafından XII. yüzyıla tarihlenen bir el yazmasında rastlanmaktadır (15). Oldukça sistematik ve detaylı bilgi veren bu kaynak, yerleşim birimlerinin fiziksel özellikleri ve köylerin nasıl oluştuğu gibi konuların yanı sıra, doğal kaynakların kullanımı, vergilendirme sistemi ve veraset stratejileri gibi konuları da kapsamaktadır. Bu belgeye göre χωρίων evlerin kırsal alanda (topoğrafyaya göre değişebilen kompozisyonlarla) birbirlerine yakın olarak yerleştirildiği merkezi bir kırsal yerleşim birimini tarif etmekte ve bu açıdan oturma birimlerinin arazide dağınık olarak konumlandığı yerleşim modelinden (κτήσις) ayrılmaktadır (16). Tüm Bizans İmparatorluğu alanı içerisinde en karakteristik kırsal yerleşim modeli olan ve χωρίων olarak tanımlanan bu çekirdek yerleşim birimi (17), aynı zamanda Bizans devletinin ekonomik ve politik güç dengelerine, güvenlik sorunlarına ve nüfus oynamalarına göre zaman içerisinde değişebilen bir üretim birimi olarak da kabul edilmektedir (Laiou, 2005, 43). Nitekim bu çekirdek kırsal yerleşim modeli ve bununla birlikte gelişen kırsal ekonomi Bizans İmparatorluğunu, Ortaçağ Batı'sından ayıran en önemli faktörler arasında görülmektedir (18).

Dolayısıyla Marciana Mali Risalesindeki χωρίων terimi tipik bir Bizans köyünün tanımı olarak kabul edilebilir. Doğal olarak χωρίων yepyeni bir yerleşim modeli olmayıp, Helenistik ve Roma dönemindeki κώμη'nin devamı niteliğindedir (Kaplan, 1992a; 1992b, 15-16; Laiou, 2005, 37). Antik dönemde κώμαι, idari ve dini merkez olan ve aynı zamanda vergi toplanmasından sorumlu birimler olan kentlerin etki alanı içerisindeki kırsal bölgelerde yer alırken, Bizans döneminde χωρίων, yakın çevresindeki alanla birlikte, Bizans mali sisteminin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Bu farklılaşma genellikle VII. ve VIII. yüzyıllarda Bizans kadastro sisteminin oluşması ile ilişkilendirilmekle birlikte (Oikonomides, 1987, 9-19; 1996, 31-34), bunun gerçekten kadastro sistemindeki değişimlerin mi, yoksa Bizans devletinde idari ve mali konuların merkezileştirilmesine bağlı daha genel bir değişimin sonucu mu olduğunu tam olarak belirleyebilmek oldukça zordur (Kyritses ve Smyrlis, 2005, 443) (19).

'Köy' kelimesinin tanım ve fonksiyonları ve Roma ve Bizans dönemleri boyunca κώμη ve χωρίων terimlerinin kullanımı oldukça karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta hagiografik eserler olmak üzere

15. Bu belge için bakınız: Dölger, 1927, 113-123. Ayrıca Laiou, 2005, 52.

16. Dölger, 1927, 115. Ayrıca Kaplan, 1992a, 111-112. Lemerle (1979, 76-85) χωρίων ve κτήσις terimlerinin kurumsal anlamda farklı olmadığını belirtmektedir. Nitekim söz konusu belge önce her iki terimi de tanımladıktan sonra, χωρίων kelimesini her iki anlamda da kullanmaktadır. Karşılaştırma için: Kaplan, 1982, 205; Wickham, 2005, 55-69.

17. Bu özellik farklı bölgelere değişen birçok kaynakta belirtilmektedir: Kaplan, 1982, 202; 1992(a), 89, 117; Laiou 2005, 37-38, 43; Patlagean 1977, 240; Rautman, 2006, 161. Bu çekirdek yerleşim modeli, Hirschfeld (1997, 41, 49, 60) tarafından 'içedönük' olarak tanımlanmaktadır.

18. Ortaçağ Batı'sında çok tipik olan, büyük ancak dağınık olarak bulunan tarım ve üretime dayalı mülk ve araziler ve onların etrafında gelişen ekonomi Bizans İmparatorluğunun bazı bölgelerinde görülebildiği gibi, çekirdek kırsal yerleşim birimlerine de zaman zaman Batı'da rastlanabilmekte (Barral I Alte, 1988, 85-96), ancak bunlar ilgili coğrafyalarda sabit bir yerleşim ve ekonomi modeli oluşturamamaktadır.

19. Kadastro sisteminin Geç Roma döneminden Makedonya Hanedanlığına değin devam ettiğini ileri süren farklı bir görüş için: Lefort *vd.*, 1991, 19-20.

Resim 2. Zindaf Kale, Geç Antik Köy (Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüzeysel Araştırması Arşivi)

yazılı kaynaklara bakacak olursak, bu terimlerin kullanım ve tanımı, farklı bölgelere ve zaman dilimlerine göre değişiklik gösterebildiği gibi, aynı terim aynı döneme ait farklı kaynaklarda farklı yerleşim türlerine referans verecek şekilde de kullanılabilirdi (20). Bunlara, Zadora-Rio'nun, *Le village des historiens et le village des archéologues* başlıklı çarpıcı makalesinde de vurguladığı gibi (1995, 147-148), yazılı kaynaklarda bahsedilen çeşitli yerleşim birimlerini arkeolojik verilerle doğrudan ilişkilendirebilmenin ve hatta ekonomik anlamda organize olmuş bir kırsal topluluğun varlığı ve başka diğer fonksiyonlarıyla 'köy' olarak tanımlanabilecek yerleşimlere ait arkeolojik verilerin yokluğunu da eklemek gerekir (21). Yanıltıcı anlamlara veya yorumlara yol açmamak için bu çalışmada 'köy', Laiou'nun (2005) temel tanımını esas alarak 'kendi toprağına ve ekonomik mekanına sahip kırsal bir topluluğu barındıran yerleşim yeri' olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanımdan yola çıkarak, Mandalya Körfezi arkeolojik yüzeysel araştırması sırasında ortaya çıkarılan Geç Antik köyler arasında bahsedilmesi gereken ve göreceli olarak en iyi korunmuş olanlardan bir tanesi Zindaf Kale olarak bilinen tepenin yaklaşık 150 m kadar kuzeyinde bulunmaktadır. Burada oldukça yıkılmış ve zarar görmüş olmalarına rağmen birçok yapıya ait izler tanımlanabilmiştir. Bu yapılardan en iyi durumda olan ve A ve B olarak isimlendirilen iki tanesi dikdörtgen planlı olup kuzeybatı-güneydoğu yönünde yerleştirilmiştir (**Resim 2**). Her ikisi de iki odadan oluşan bu oturma birimlerinde odalara giriş güneyden verilmekte ve odaların boyutları 21 ve 39 m² arasında, duvar kalınlıkları ise 53-60 cm arasında değişmektedir. B yapısının güneyinde bulunan bazı duvar kalıntıları burada bir avlunun veya başka bazı mekanların varlığına işaret etmektedir. Her iki yapı da bölgede çok kullanılan kalker moloz taş ve devşirme malzemeye ve neredeyse *a secco* olarak nitelendirilebilecek derecede kuru ve topraksı bir harç kullanılarak inşa edilmiştir.

Bu iki yapının yakınlarında bunlara benzer en az on farklı yapıya daha ait izlere ve kalıntılara rastlanmıştır. A ve B yapılarında olduğu gibi köydeki diğer yapılar da iki veya daha çok odadan oluşan dikdörtgen planlı olup, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmişlerdir. Ayrıca arkeolojik veriler, bu köyün Antik dönemde inşa edilmiş kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir yolun etrafında konumlandığını göstermektedir. Alanda bulunan seramik, ezme tekneleri, ağırlık taşı ve havan (*mortaria*) gibi yüzeysel buluntuları M.Ö. I. ve M.S. V. yüzyıllar arasına tarihlenebilmektedir (22). Dolayısıyla Zindaf Kale köyünün Geç Antik dönemde daha önceki bir yerleşim alanı üzerinde kurulduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim alana adını veren tepenin üstündeki kale, aynı yerde bulunan Arkaik bir mabedin savunması ile ilintilidir (Pierobon Benoit, 2006, 282). Bu kalenin Geç Antik dönemde de aynı işlev için kullanılmış olması mümkündür. Ancak Geç Antik ve Bizans döneminde kentlerin aksine, kırsal yerleşim birimlerinin sur duvarları içerisinde yer alması çok sık görülen bir özellik değildir (Chavarría ve Lewit 2004, 20) (23) Yine de bu tür bazı örnekler Orta Anadolu, Bulgaristan, Makedonya ve Ürdün'de rastlanabilmektedir (24). Kırsal alanlarda Ortaçağ sur ve kulelerine Likya'da ve Karya'da ve ayrıca Miletus civarında da rastlanmış olmakla birlikte (25), bu yapıların Geç Antik kırsal yerleşimlerinin savunması ile ilişkili olduğu tam olarak doğrulanamamıştır. Likya'da Arykanda yakınlardaki Arif yerleşkesi ise V. ve VI. yüzyıllarda sur duvarları içerisinde planlanmış ve gelişmiştir (Harrison, 2003, 41). Ayrıca Ürdün'de artık kullanılmayan Roma surları civarında Geç Antik dönemde yeni yerleşim alanlarının oluşması özellikle dikkati çeken bir unsurdur

20. Patlagean, 1977, 241-242; Kaplan, 1992a, 89-101; 1992b, 16. Yazılı kaynaklarda köy ve kent arasında sınıflandırılacak çeşitli yerleşim birimlerini tanımlamak için kullanılan *κωμοπόλεις*, *χυρόπολις* veya *ἀποκόμιον* gibi terimler için: Kaplan, 1992a, 101-105. Bu terimlerin Bizans İtalya'sında kullanımı için: Martin, 1990, 269-270, 290-294; Anadolu içinse, Broughton, 1959, 628-629; Kaplan, 1982, 202; Kolb *vd.*, 1990, 66 n. 18.

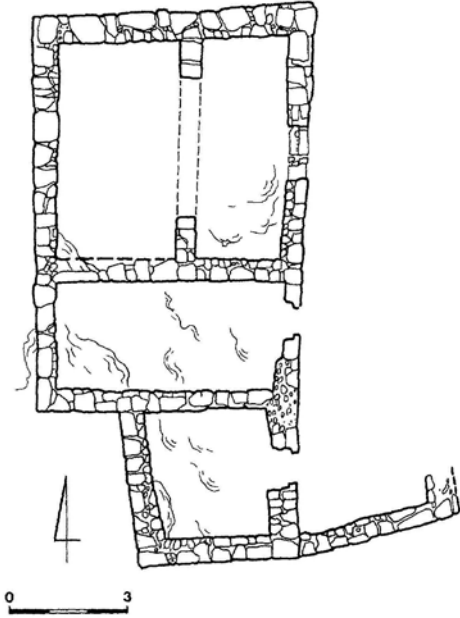
21. Fossier (1982, 191-192) organize olmuş ve yasal statüye sahip bir kırsal topluluğun varlığını bir yerleşim alanının 'köy' olarak tanımlanabilmesi için temel kriter olarak kabul etmektedir.

22. Mandalya Arkeolojik Yüzeysel Araştırması Veri Tabanı, Sit no: 2006/56B.

23. Hirschfeld (1997, 62) Bizans kırsal yerleşimlerinde sur duvarlarının yokluğunu planlama eksikliğine bağlamaktadır. Suriye'nin Bizans köylerinde ise yerleşim alanının en dışında kalan evler neredeyse geçit vermez bir duvar oluşturacak şekilde birbirlerine bitişik olarak yerleştirilmekte ve sur görevini görmekteydi: Hirschfeld, 1997, 62; Tate, 1992, 213-215. Güney İtalya için: Martin, 1990, 270, 292.

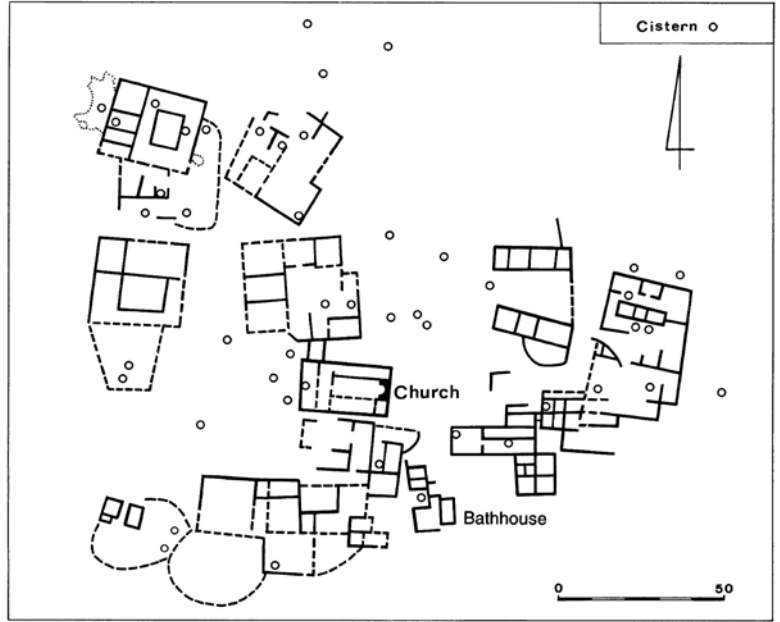
24. Orta Anadolu: Belke, 2005, 425-435; Makedonya: Lefort, 1983, 99-103; Ürdün: Piccirillo, 1985, 258. V ve VI yüzyıllarda sur duvarları içinde kalan köyler için ayrıca, Dagron, 1979.

25. Miletus: Lochmann, 1995, 326-327, resim 112-113 (XII yüzyıl kuleleri); Likya: Foss, 1994; 1998.

Resim 3. Khirbet et-Tinat, tipik bir Geç Antik köy/çiftlik evi, plan (Hirschfeld, 1997)

Resim 4. Horvat Zikhrin, tipik bir Bizans köyü, plan (Fisher, 1993)

(Hamarnah, 2003, 49-55). Ancak genel olarak ve özellikle VII. yüzyıldan sonra güvenlik ve savunma nedenleriyle zaten iç kesimlerde veya yüksek ve tepelik alanlarda kurulan kırsal yerleşimlerin topoğrafik konumlarının sur duvarı gereksinimini büyük ölçüde azalttığını söylemek mümkündür (26).

Zindaf Kale'deki Geç Antik köy birbirine yakın yerleştirilmiş oturma birimleriyle Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde bir çok bölgede yaygın olarak görülen kırsal yerleşim modelini yansıtmaktadır (Harrison, 2003; Hirschfeld, 2005). Çok tipik bir örnek Kudüs'ün kuzeydoğusunda Khirbet et-Tinat'da bulunan avlulu, üç odalı ve dikdörtgen planlı köy evidir (Hirschfeld, 1997, 49-50) (**Resim 3**). Nitekim bir avluya açılan iki, üç veya dört odadan oluşan dikdörtgen planlı yapılar Bizans döneminin tipik kırsal yaşam birimini oluşturmaktadır (Hirschfeld, 1997, 55; Rautman, 2006, 167) ve arkeolojik veriler bu kırsal oturma birimlerinin VII. ve VIII. yüzyıllara kadar kullanılmış olduğunu göstermektedir (Haiman, 1995; Hirschfeld, 2005). Tipik mimari öğeleriyle oldukça iyi korunmuş bir Bizans köyü Batı Samarya'da Horvat Zikhrin'de bulunmaktadır (**Resim 4**). Bu köyde sekiz-dokuz oturma birimi, köyün merkezinde bir kilise, ufak bir hamam, çok sayıda sarnıç ve çevrede nekropol alanları bulunmaktadır (Fischer, 1993, 40-44; Hirschfeld, 1997, 47). Benzer örnekler Suriye sınırından Karadeniz'in kuzey kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada da görülebilir (Ariabin, 2005; Saanov, 2005; Rousset ve Duvette, 2005).

Resim 5. Ein-Gedi, Geç Antik Köy, mozaikli ev

Gerek Anadolu'da (özellikle Likya, Isauria, Kilikya, Pisidia ve tabii Karya'da) gerekse Doğu Roma İmparatorluğunun başka bölgelerinde (Makedonya, Filistin, Suriye, Ürdün ve Güney İtalya gibi) IV. ve VI./VII. yüzyıllar arasında kırsal yerleşim birimlerinin sayısında genel bir artış ve zenginleşme ve bununla birlikte ekilebilir arazi sayısında ve dağılımında da yine ani bir artış gözlemlenmektedir (27). Bugünkü İsrail topraklarında bulunan Ein-Gedi IV. ve VI. yüzyıllar arasında gelişmiş ve evlerinin bazılarındaki döşeme mozaiklerinden de anlaşılacağı gibi refah düzeyi oldukça yüksek kırsal yerleşim birimlerine iyi bir örnektir

Resim 6. Mandalya Körfezi, bir kiliseye ait kalıntılar (Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüzey Araştırması Arşivi)

(Hirschfeld, 2005, 531) (**Resim 5**). Yunanistan'da yakın geçmişte yapılan arkeolojik araştırmalar da Geç Antik dönemde (özellikle M.S. 400-650 arasında) neredeyse Klasik dönemle karşılaştırılabilir düzeyde yoğun ve zengin kırsal yerleşimlerin varlığını ortaya koymuştur (Bintliff, 1995, 606-608). IV. ve V. yüzyıllardaki ekonomik gelişmeye bağlı olarak artan bu kırsal zenginliği, Avi-Yonah (1958) ve Mayerson (1982; 1994) gibi bazı araştırmacılar Kilise'nin rolüne ve bununla birlikte İmparator I. Constantinus'un yapı faaliyetine bağlamaktadır. Bu faktörler özellikle Kutsal Topraklar olarak bilinen coğrafya başta olmak üzere bazı bölgeler için geçerli olmakla birlikte, kuşkusuz IV. ve V. yüzyıl imparatorlarıncı yapılan ve imparatorluk mülküne ait arazileri tarım amaçlı olarak kullanmayı talep eden herkese söz konusu arazilerin özel mülkiyetini veren ve *agri deserti* olarak bilinen yasal düzenlemelerin (Cod.Theod. 5,14,30; Cod.Iust. 11,58,7) bu kırsal zenginlikte önemli rolü olduğu yadsınmaz (28).

Mandalya yüzey araştırması alanındaki bir başka küçük ama önemli yerleşim alanı da İasos antik kentinin doğusunda Çam Koyu üzerindeki Alagün limanında bulunmaktadır. Helenistik dönemden itibaren Bizans dönemi boyunca kullanılan bu yerleşimde 1990'larda yapılan araştırmalar sırasında saptanan birkaç da kilise vardır (Mascione, Pinna Caboni ve Pucci, 1993; La Rocca, 2005; Pierobon Benoit, 2006, 280-281; 2011, 416). Mandalya yüzey araştırması sırasında ise bu ana yerleşim alanından biraz daha uzakta, sahil şeridinin 100 m kadar kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda bazilikal planlı bir başka kilise daha bulunmuştur. Yaklaşık 26.40 m uzunluğunda ve 22 m genişliğinde bir alanı kaplayan ve apsisinin genişliği 6.50 m olan bu yapıdan ne yazık ki geriye pek birşey kalmamıştır. Yapının civarında bulunan anfora parçaları M.S. V. ve VI. yüzyıllara tarihlenmektedir (29). Civarda bulunan başka yapılara ait kalıntılar bazilikanın bir yapı grubunun veya ufak bir yerleşim alanının parçası olduğunu göstermektedir. Ayrıca bazilikanın bulunduğu alandan sahile doğru inerken, içi *cocciopesto* (horasan harcı) kaplı ve üstü tonozlu bir dizi ufak mekandan oluşan ve çeşme olduğu düşünülen ilginç bir yapıya daha rastlanmıştır. Bu yapının tipolojisine ve tarihine ilişkin araştırma devam etmekle birlikte, yakın çevresinde bulunan seramik parçaları (*sigillata africana*) ve kandiller V. ve VII. yüzyıllar arasına tarihlenebilmektedir (30).

Mandalya Körfezi araştırma alanında kırsal bölgede tek başına veya yakın çevresinde başka yapılarla birlikte yer alan kiliseler bulunmuştur (**Resim 6**). Bunlar arasında özellikle önemli olanlardan bir tanesi bugünkü Zeytinli Köyü'nde bulunan bir kilise, küçük bir hamam ve olasılıkla başka yapılardan oluşan bir yapı grubudur. Kazı yapılmaksızın, yoğun bitki örtüsü arasında apsisi dışında planını okumak mümkün olmayan bu kiliseye ait oluklu sütun gövdeleri, impost başlıklar ve ikiz kolonlar yapının oldukça büyük ölçekli olduğunu göstermektedir (Pierobon Benoit, 2011, 416). Kilisenin yakınında bulunan ve moloz taşlarla inşa edilmiş bir başka yapı kalıntısında görülebilen buhar çıkış delikleri ise bu yapının daha önceleri düşünüldüğü gibi bir kilise değil, termal bir yapı olduğunu göstermektedir. Plan ve diğer mimari özelliklerini kazı yapılmaksızın tam olarak belirleyebilmek mümkün olmasa da, bu yapının Roma ve Geç Antik dönem boyunca Anadolu'nun güneybatısında oldukça yaygın olan ufak ölçekli ve paralel akslar üzerinde yanyana dizilmiş dikdörtgen planlı mekanlardan oluşan (*row-arrangement*) hamamlardan biri olması olasıdır (31).

Yüzey araştırması alanında bulunan kiliselere gelirsek, bu yapılar daha ayırdedici mimari veya dekoratif öğeler veya yazıtlar olmaksızın sadece

26. Lohmann, 1995, 326 (Miletus); Foss, 1994, 49 (Likya); Hild ve Hellenkemper, 1990, 99-100 (Isauria ve Kilikya); Ayrıca Kyriotsis ve Smyrlis (2005, 440 n. 17-20) tarafından da belirtildiği gibi, yazılı kaynaklar köylerin etrafında sur duvarlarından bahsetmemektedirler.

27. Chavarria ve Lewit, 2004. Çeşitli bölgelerden örnekler için: Avraméa, 1997; Bintliff, 1995; Jameson *vd.*, 1994 (Yunanistan); Hirschfeld, 1997 (Filistin); Tate, 1989; 1992 (Suriye).

28. *Agri deserti* için ayrıca: Jones, 1964, 812-823; Whittaker, 1976, 140-165; Hirschfeld, 2005, 532-535. Lewit'in de belirttiği gibi (1991, 71-77) IV yüzyıl imparatorlarının ekonomi politikası tarım amaçlı kullanılacak arazileri ve dolayısıyla vergi tabanını arttırmayı hedeflemekteydi.

29. Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüzey Araştırması Veri Tabanı Sit no: 2006/10.

30. Mandalya Körfezi Arkeolojik Yüzey Araştırması Veri Tabanı Sit no: 2006/13.

31. Bu plan tipolojisindeki hamamlar ve özellikle Karya ve Likya'dan örnekler için: Farrington, 1987; 1995; Nielsen, 1990; Ruggieri 1991; 2003; 2005.

plan tipolojilerine (genellikle bazilikal) ve yapım tekniklerine bakarak V. ve/veya VI. yüzyıllar arasında herhangi bir yere tarihlenebilirler. İçinde tuğla ve genellikle niteliksiz devşirme malzeme de bulunan ve Roma ve Bizans dönemleri boyunca neredeyse hiç değişmeden aynı kalan düzensiz moloz taş sıralarından oluşan duvar tekniği de, olası bir tarihlendirmeyi kolaylaştıracak nitelikte değildir. Yapım tekniği ve malzemeyle ilgili bu güçlüğe Bizans dönemi yerleşimlerinde ve özellikle Karya'da çok sık rastlanmaktadır (Serin, 2004, 197) (32).

Bu durumda mimari ve dekoratif elemanların yönlendirici olmaları beklenmekle birlikte, benzer tarihleme sorunları bu öğeler için de geçerlidir. VI. yüzyılda çok sık kullanılan mimari ve dekoratif öğelerin çoğu en azından V. yüzyılda ortaya çıkmakta ve İmparator Iustinianus döneminde sık görülen İyonik impost başlıklar veya Karya'da VI. yüzyılda çok yaygın olmaları nedeniyle 'Karya ambonları' olarak bilinen sekizgen tabanlı ve karşılıklı iki merdiveni olan ambonlar gibi bazı ayıredici mimari elemanlar dışında, çok tipik sembol ve figürler tarihlendirme açısından çok yararlı olamamaktadır (33). Mandalya araştırma alanında bulunan mimari elemanlar genellikle *in situ* olmayan yüzey buluntularından oluşmaları nedeniyle, yapıların tarihlendirilmesi açısından çok güvenilir olmasalar da, yerleşim alanlarının genel kronolojisini belirlemek açısından da bir o kadar önemlidir. Bu arada göz önüne alınması gereken bir başka faktör, başta Iasos ve Milas mermerleri olmak üzere yerel mermer yataklarının zenginliğinin başka bölgelerden mermer ithali gereğini azaltmış ve yerel atölyelerin gelişimini desteklemiş olmasıdır. Nitekim Proconnesus mermeri gibi Anadolu'nun başka bölgelerinden getirilen mermerlerin azlığı ve yerel mermer atölyeleriyle ilişkilendirilebilecek sade taş oymacılığı mimari elemanların ve dolayısıyla yapıların tarihlendirilmesini yine zorlaştırmaktadır (Serin, 2004, 198).

Erken Hıristiyanlık döneminde, özellikle Doğu'da, kiliselerin sadece varlığı değil, aynı zamanda sayıca çokluğu da Hıristiyanlığın Roma kent dokusunda özellikle V. ve VI. yüzyıllarda kendini ortaya koyan en tipik ve neredeyse sabit özelliklerinden biridir. Örneğin Mandalya Körfezi araştırma alanına hakim olan Iasos antik kentinde bugüne değin altı kilise saptanmıştır. Bu kiliselerden son yapı döneminde XIII. yüzyıla tarihlenebilecek bir tanesi dışında, diğerleri V. ve VI. yüzyıllarda inşa edilmiştir (Serin, 2004; 2005). Benzer bir durum Bargyia'da da görülmektedir (Falla Castelfranchi, 2005). İlk bakışta düşünülebileceğinin aksine bu sayısal çokluk, kentin fiziksel ölçeği, demografik niteliği ve hatta dini gereksinimleriyle doğru orantılı olmaktan çok, ekonomik faktörlerle ilişkilidir. Bu durum da kuşkusuz IV. ve VI. yüzyıllar arasındaki genel ekonomik refahla da yakından ilgilidir.

Arkeolojik ve yazılı kaynaklardan anlaşılabilceği gibi yalnızca kentsel alanlarda değil Bizans kırsal yerleşimlerinde de bir veya birçok kilise bulunmaktadır. Başta yazıtlar ve hagiografik eserler olmak üzere (*Vita Theodori Syceotae* ve *Vita Nicolai Sionitae* gibi) yazılı kaynaklar, ki bunların arasında Basilius Caesariensis'in mektupları (Bas.Caes. Ep. 54) da bulunmaktadır, ve Bizans'ın daha geç dönemlerinde ise manastır belgeleri, kırsal alanlarda kiliselerin yalnızca varlığını değil, sayıca çokluğunu da dile getirmektedir (34). Örneğin Likya'da Sion'lu Aziz Nicholas'ın güzergahında bulunan yerleşim birimlerinde (Alakilise ve Arykanda yakınlarında V. ve VI. yüzyıllara tarihlenen Arif yerleşkesi gibi) (Harrison, 1963; 2003, 44-46) çok sayıda kilise bulunmaktadır. Galatia'da Anastasiopolis kenti yakınlarında bulunan Sykeon köyünde de yine çok sayıda kilise

32. Bu güçlük çeşitli araştırmacılar tarafından sık sık dile getirilmiştir: örneğin, Cormack, 1981; Guidi, 1921-22; Foss, 1988; Ruggieri, 1995; Ruggieri ve Giordano, 1996; Ruggieri, Acconci ve Featherstone, 2002; Varinlioğlu, 2007, 311.

33. Karya ambonları için: Falla Castelfranchi, 1994; Ruggieri, Acconci ve Featherstone, 2002.

34. Kırsal kesimde kilise ve din adamlarından bahseden kaynaklar için: Ševčenko ve Patterson Ševčenko, 1984, 53-57; Foss, 1991, 303-339; Kaplan 1993a. Kırsal alanlarda kiliselerin mevcudiyeti aynı zamanda din adamlarının varlığından bahseden kaynaklardan da anlaşılmalıdır: örneğin, Krytsès and Smyrlis (2005, 440), Symna (İzmir) civarındaki Ortaçağ köylerindeki kiliselerin varlığının rahiplerden söz eden kaynaklardan ortaya çıkarıldığını belirtmektedir. Benzer bir durum Makedonya köyleri için de söz konusudur: Lefort, 1982, 289-299.

ve mabet (εὐκκλησίω) bulunduğu bilinmektedir (35). Bu durum Bizans İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri için de geçerlidir (Hirschfeld, 1997; Hamarneh, 2003, 62-91).

Ancak kırsal yerleşimler söz konusu olduğu zaman, kapsamlı arkeolojik kazı veya araştırma yapılmaksızın, kırsal alanda tek başına bulunan her kilisenin etrafında mutlaka bir yerleşim birimi olması beklendiği veya her kırsal yerleşim alanında mutlaka bir veya birçok kilise bulunuyor olması gerektiği sonucuna varılmamalıdır (36). Nitekim kırsal alanlarda etrafında başka yapılar veya bir yerleşim birimi olmaksızın tek başına bulunan kiliseler Güney İtalya'da Geç Antik ve Erken Ortaçağ'da çok yaygınken (Martin, 1990, 270), Kuzey Suriye'deki bazı V. ve VI. yüzyıl köylerinde hiç kilise yapısına rastlanmamıştır (Tchalenko, 1953-58, 193-201; Kaplan, 1992b, 19). Bu konuda genel geçer sonuçlara varmamak açısından göz önüne alınması gereken bir başka faktör de, Brogiolo ve Chavarría Arnau'nun (2008, 7) da belirttikleri gibi, bugüne değin yapılan araştırmalarda genellikle kırsal alanlardaki kiliselerin tek başlarına veya yakın çevrelerindeki yapı grupları ile birlikte ele alınmış olması, buna karşın bu yapıları daha geniş bölgesel bir çerçeve içerisinde değerlendiren sistematik çalışmaların eksikliğidir.

Nitekim bu konuda yapılan çalışmaların, en azından yayınların eksikliği kırsal alanlardaki kiliselerin konum ve dağılımı ile ilgili olarak Batı Anadolu özelinde değerlendirmeler yapmayı zorlaştırmaktadır. Bizans döneminde Doğu Akdeniz çeperinde gerek kentsel gerek kırsal alanlarda Hıristiyan ibadet mekanlarının ve ilgili yapıların (kilise, piskoposluk sarayı, manastırlar ve beraberindeki yapı ve kullanım türleri) konum ve dağılımı genellikle özel kişilerin bağışladığı veya Kilise'nin satın aldığı mülk ve arazilerin yeri ve konumuna bağlı olarak ve bundan dolayı 'plansız' olarak adlandırılabilir bir biçimde şekillenmekteydi (Dagron, 1977) (37). Buna karşılık Batı'da, Brogiolo ve Chavarría Arnau'nun da belirttikleri gibi (2008, 11) V. yüzyıl ve sonrasında inşa edilen kiliseler ya zaten var olan köy veya kalelerde ve mevcut ulaşım ağına bağlanacak şekilde yer almakta, ya da daha geniş bölgesel bir çerçeve içerisinde o bölgede çeşitli yerleşim birimlerine hizmet verebilecek stratejik noktalarda, veya başka bir deyişle, belli noktalardan sağlanan çok net bir kontrol ve servis politikasına göre konumlanmaktaydılar. Planlama stratejilerindeki bu farklılığa rağmen, arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar (örneğin Joannes Chrysostomus [Hom. 18,4-5]) her iki coğrafyada da özellikle IV. ve VI. yüzyıllar arasında kiliselerin gerek kentsel gerek kırsal alanlarda sadece temel mimari fonksiyonlardan biri olmakla kalmayıp, aynı zamanda içinde buldukları bölgenin topoğrafyasını şekillendiren ve sosyo-ekonomik gelişiminde rol oynayan en önemli faktörlerden biri haline geldiğini ve din adamlarının kırsal kesimin 'elit' tabakasını oluşturduğunu göstermektedir (38).

Buna ek olarak, özellikle İmparatorlar Arcadius ve Honorius tarafından M.S. 398 yılında yürürlüğe konan yasa (Cod.Iust. 1,3,11) olmak üzere, kırsal alanda yer alacak kiliseler ve buralara hizmet edecek din adamlarının niteliği ve seçimi ile ilgili kurallar Roma dönemi yasalarıyla da belirlenmekte ve desteklenmekteydi. 'Kilise' resmi ve kurumsal anlamda 'kentsel' niteliğini sürdürse de, zaman içerisinde kent piskoposları tarafından kırsal alanlardaki kiliselerin yönetimi amacıyla 'kırsal-piskoposlar' atanmaya başlanmış ve böylece bazı yazılı kaynakların da belirttiği gibi χωρεπίσκοποι olarak bilinen yeni bir kurum ortaya çıkmıştır (39). Yazılı kaynakları arkeolojik verilerle ilişkilendirebilecek kapsamlı bölgesel araştırmalarla niteliği daha iyi ortaya çıkarılabilecek olan bu ilginç

35. *Vita Theodori Syceotae*, böl. 6-8, 10, 12-13, 18, 25, 142 (Festugière, 1970); Kaplan, 1993a, 65-79. Kilise ve mabetler arasındaki ayrım için: Kaplan, 1992b, 23.

36. Bu konudaki bazı farklı görüşler için: Belke, 2005, 425-435; Patlagean, 1977, 311-312.

37. Ayrıca Bouras, 1981; Spieser, 1986; Serin, 2004.

38. Kaplan, 1992(b), 15-25. XI yüzyıldan sonra kırsal kesimde kilisenin ve din adamlarının rolü üzerine: Laiou, 2005, 48-49. Ayrıca Brown, 1971. Kaplan, 1992a, 202-203, 228-231; 1993b, 81-94. Kaplan (1992a, 230) dini faaliyetlerin kırsal kesimdeki din adamları için özellikle tarımsal aktivitelelerinden ikinci sırada geldiğini ve bunun da en ufak ve sıradan yerleşimlerde bile din adamlarının sayıca fazla olmasını açıklayan en önemli faktör olduğunu belirtmektedir. Bizans'ın daha geç dönemlerinde kilisenin kırsal kesimde dayanışmayı sağlayan rolü için: Laiou, 2005, 53 n. 124-126.

39. Bu terim tarihi kaynaklarda ilk kez Basilius Caesariensis'in mektuplarında ortaya çıkmaktadır: Bas.Caes. Ep. 54, 231,1.

kurum, özellikle IV. yüzyılda yaygın olarak faaliyet göstermekle birlikte, pek uzun ömürlü olamamıştır (40).

Sonuç olarak, Mandalya Körfezi arkeolojik yüzey araştırması İasos'un etki alanında bulunan kırsal bölgenin bir zamanlar düşünüldüğü gibi 'bereketsiz' olmadığını kanıtlamıştır. Yüzey araştırması bulguları bu bölgenin Geç Antik dönemde gerek daha önceden var olan gerek bu dönemde yeni kurulan yerleşim birimleriyle yoğun olarak iskan edilmiş ve toprağın tarım ve üretim faaliyetleriyle yoğun olarak işlenmiş ve kullanılmış olduğunu göstermektedir. İasos antik kentini sadece birkaç kilometrelik bir çap içerisinde çeviren alanda bile birkaç tane köy, sayısız ufak yerleşim birimi, yapı grubu ve çiftlikler, Arkaik dönemden beri tarım amaçlı kullanılmış olan teraslama ve yine tarım ve üretim faaliyetleriyle ilişkili çok sayıda yapı kalıntısı, Karya'nın bu kesiminde kentsel *territoria*'nın zenginliğini ve kırsal yerleşim türlerinin çeşitliliğini göstermektedir (41).

Seramik, ağırlık taşı, dibek, havan gibi yüzey buluntularından oluşan arkeolojik veriler ve özellikle bazıları kayaya oyulmuş *in situ* olarak bulunan zeytin (veya üzüm) ezme tekneleri Akdeniz'in birçok bölgesinde olduğu gibi Karya'da da yağ ve belki şarap üretiminin kırsal ekonominin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir (42). Ancak Mandalya Körfezi'ndeki en can alıcı ve uzun dönemli ekonomik kaynaklardan bir tanesi, aralarında kırmızı-mor renkli ve gri-beyaz damarlı *marmor iassense* veya İasos mermeri olarak bilinen ve gerek Roma gerek Bizans döneminde çok rağbet gören mermer türü de dahil olmak üzere, yerel mermer yataklarının ve kalker ocaklarının kullanımı ve işletimidir. İasos mermeri Akdeniz'in çeşitli bölgelerine ihraç edilmiş ve Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde, aralarında İstanbul'da Hagia Sophia gibi anıtsal ve ayrıcalıklı yapılar da olmak üzere birçok yapıda kullanılmıştır (43). Yüzey araştırması sırasında en azından Helenistik dönemden beri işletilen çok sayıda mermer ve kalker ocağı ve bu ocakları denize bağlayan ve blokların taşınmasını sağlayan güzergah ve yollar ortaya çıkarılmıştır (Pierobon Benoit, 2011, 411-415; 2012, 125).

Mandalya araştırma alanındaki kırsal yerleşimleri çok kesin olarak tarihlemek mümkün olmasa da, Geç Antik dönem söz konusu olduğunda V. ve VII. yüzyıllar arasında bir yoğunlaşma gözlemlenmekte ve en azından V. yüzyıldan itibaren Karya peyzajını, çekirdek köyler ve yerleşim ve üretim alanlarının yakınında bulunan kilise ve ufak ibadet yapıları tanımlamaktadır. Ancak bu veriler bu yerleşimlerin Bizans İmparatorluğunun daha geç dönemlerinde devam etmediği anlamına gelmemektedir. Arkeolojik veriler bölgeye hakim olan İasos antik kentinde Bizans yerleşim ve yapı faaliyetinin en azından XIII. yüzyıla kadar devam ettiğini göstermektedir (Serin, 2004). Bizans yerleşimlerinin Karya genelinde de en azından 1291'de burada Menteşe Beyliği'nin kurulmasına değin neredeyse kesintisiz devam ettiği söylenebilir (44). Nitekim Bizans yapı faaliyetinin kalıntılara, gerek dini gerek savunma amaçlı yapılarda, İasos ve Bafa Gölü üzerindeki Herakleia-Latmos gibi kentlerde en azından Laskarid döneme (1204-1261) kadar rastlanabilmektedir (Serin 2004, 13; 2005)(45). Ayrıca Mandalya Körfezi araştırma alanında bulunan Osmanlı mezarlıkları ve Karya'da sık görülen yuvarlak planlı ve kubbeli Osmanlı sarnıçları, bölgedeki yaşam ve üretim faaliyetinin Osmanlı döneminde ve hatta daha sonrasında da devam ettiğini kanıtlamaktadır (46).

40. Bu kurum için bakınız: Gain, 1985, 94-100; ayrıca Feissel, 1989, 814-818; Kaplan, 1992b, 17; 2006, 157.

41. Bölgede özellikle Geç Antik döneme kadar olan yapı ve yerleşimler için: Pierobon Benoit, 2004; 2005; 2006, 2011; 2012.

42. Mandalya Körfezindeki üretim faaliyetleri ve domestik geçim kaynakları için: Pierobon Benoit, 2011, 408-415.

43. VI yüzyılda Paulus Silentiarius (Ambo 213-215) İasos yakınlarında bulunan bu beyaz damarlı koyu kırmızı mermerden bahsetmektedir: "...et quae profunda montis Iassidis seu Cariae parturiit vallis, obliquis ex sanguineo alboquae livido." Paulus Silentiarius'un İasos mermeriyle ilgili metni için: Gnoli, 1966, 209. İasos mermeri ve kullanıldığı geniş coğrafya ve zaman dilimine ilişkin kaynaklar zenginleşmekte ve bu mermerin kullanıldığı yapılar ve mekanlarla ilgili yeni veriler ortaya çıkmaktadır, örneğin: Andreoli *vd.*, 2002; Berti, 1998; Lazzarini, 2002; 2007; Lazzarini, Cancelliere ve Pierobon Benoit, 2005; Pierobon Benoit, 2011, 411-415.

44. Bizans'ın sonu ve Türk egemenliğinde Muğla ve Karya tarihi için: Eroğlu, 1939; Vryonis, 1971.

45. Ayrıca, Bindokat Peschlow ve Peschlow, 1996; Foss, 1987; 1994.

46. Bu bölgede Osmanlı dönemi ve sonrası ile ilgili genel kaynakça için: Pierobon Benoit, 2011; 2012.

47. Bu çalışmada kullanılan Antik ve Ortaçağ kaynaklarında Grekçe yazan yazarlar ve eserleri için *A Greek-English Lexicon. With a revised supplement* (compiled by H. G. Liddell and R. Scott, Clarendon Press, Oxford 1996), Latince yazan yazarlar ve eserleri için *Thesaurus Linguae Latinae. Index Librorum Scriptorum Inscriptionum* (Teubner, Leipzig 1990) tarafından belirtilen baskılar ve kısaltma kuralları temel alınmıştır.

KAYNAKLAR (47)

TARİHİ KAYNAKLAR

- BASILIIUS CAESARIENSIS, *Epistulae*, *Patrologiae cursus completus, series Graeca*, 32, ed. J. P. Migné, Paris, 1886.
- C. PLINIUS SECUNDUS, *Naturalis Historia*, eds. L. Ianus, C. Mayhoff, I, Teubner, Leipzig, 1906.
- Codex Theodosiani cum constitutionibus sirmondianis et leges novella*, I, eds. Th. Mommsen, P. M. Meyer, Berlin, 1905.
- Corpus iuris civilis*, II: *Codex Iustinianus*, ed. P. Kreuger, Berlin, 1918.
- JOANNES CHRYSOSTOMUS, *In Acta Apostolorum. Homiliae*. *Patrologiae cursus completus, series Graeca*, 60, ed. J. P. Migné, Paris, 1857-1868.
- PAULUS SILENTIARIUS, *Descriptio S. Sophiae et Ambonis*, ed. P. Friedländer, *Johannes von Gaza und Paulus Silentarius*, Leipzig, Berlin, 1912.
- POLYBIUS, *Historiae*, ed. T. Büttner-Wobst, III, Teubner, Leipzig, 1893.
- POMPONIUS MELA, *de Chorographia*, ed. A. Silberman, Budé, Paris, 1988.
- PROCOPIUS CAESARIENSIS, *de Aedificiis*, eds. J. Haury, G. Wirth, Teubner, Leipzig, 1964.
- STRABO, *Geographia*, ed. G. Kramer, III, Berlin, 1852.
- T. LIVIUS PATAVINUS, *ad Urbe condita liber XXXVII*, ed. J. M. Engel, Budé, Paris, 1983.
- THUCYDIDES, *Historiae*, eds. H. Stuart Jones, J. E. Powell, SCBO, Oxford, 1963.

MODERN KAYNAKLAR

- AHRWEILER, H. (1965) L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turcs (1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle, *Travaux et Mémoires* (1), 1-204.
- ANDREOLI, A., BERTI, F., LAZZARINI, L., PIEROBON BENOIT, R. (2002) New Contributions on Marmor Iassense, *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone*, ASMOSIA, VI, Proceedings of the Sixth International Conference (Venice, June 15-18 2000), ed. L. Lazzarini, A. Ausilio: Bottega d'Erasmus, Padova; 13-18.
- ARIABIN, A. (2005) On Byzantium's Northern Border: The Rural Population of the Mountainous Crimea in the 6th to 9th Centuries, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 415-24.
- ASANO, K. (2010) *The Island of St. Nicholas. Excavation and Survey of the Gemiler Island Area, Lycia, Turkey*, Osaka University Press, Osaka.
- AVI-YONAH, M. (1958) The Economics of Byzantine Palestine, *Israel Exploration Journal* 8(1) 39-51.
- AVRAMÉA, A. (1997) *Le Péloponnèse du IVe au VIIIe siècle. Changements et persistance*, Publications de la Sorbonne, Paris.
- AVRAMÉA, A. (2005) Les villages de Thessalie, de Grèce central et du Péloponnèse (Ve-XIVe siècle), *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-*

- IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 213-223.
- BAGNALL, R. S. (2005) Village and City: Geographies of Power in Byzantine Egypt, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 553-65.
- BARRAL I ALTE, X. (1988) Quelques exemples d'habitat groupé en haterou en Catalogne (Xe-XIe siècles), *Structures de l'habitat et occupation du sol dans les pays méditerranéens: les méthodes et l'apport de l'archéologie extensive* (Castrum 2), ed. Gh. Noyé, École française de Rome, Casa de Velázquez, Rome, Madrid; 85-96.
- BELKE, K. (2005) Das byzantinische Dorf in Zentralanatolien, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 425-35.
- BENOÎT, J., PIEROBON, R. (1993) Il territorio a nord di Iasos: ricognizioni 1988, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* (Classe di lettere e filosofia. Serie III) 23(3-4) 902-19.
- BERTI, F. (1998) Marmo Iasio I, *XLIII Corso di Cultura sull'Arte bizantina e ravennate, Seminario internazionale di studi sul tema: Ricerche di Archeologia e topografia, in memoria del prof. Nereo Alfieri* (Ravenna 22-26 marzo 1997), ed. R. Farioli Campanati, Ravenna; 61-74.
- BINDOKAT PESCHLOW, A., PESCHLOW, U. (1996) *Der Latmos. Eine unbekannte Gebirgslandschaft an der türkischen Westküste*, P. von Zabern, Mainz am Rhein.
- BINTLIFF, J. (1995) Two Transitions: Current Research on the Origins of the Traditional Village in Central Greece, *Epethiris tis etaireias voiotikon meleton*, Athens; 605-14.
- BLANTON, R. E. (2000) *Hellenistic, Roman and Byzantine Settlement Patterns of the Coast Lands of Western Rough Cilicia*, Archaeopress, Oxford.
- BONDOUX, R.C. (1988) Recherches sur l'histoire des paysages en Macédoine orientale, *Structures de l'habitat et occupation du sol dans les pays méditerranéens: les méthodes et l'apport de l'archéologie extensive* (Castrum 2), ed. Gh. Noyé, École française de Rome, Casa de Velázquez, Rome, Madrid; 97-105.
- BOURAS, C. (1981) City and Village: Urban Design and Architecture, Akten des XVI. Internationaler Byzantinistenkongress (Wien 1981), 1/2, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 31(2) 611-53.
- BOWDEN, W., LAVAN, L., MACHADO, C., eds. (2004) *Recent Research on the Late Antique Countryside*, Brill, Leiden, Boston.
- BROGIOLO G. P., CHAVARRÍA ARNAU, A., eds. (2008) Chiese, territorio e dinamiche del popolamento nelle champagne tra tardoantico e altomedioevo, *Hortus Artium Medievalium* (14) 7-23.
- BROUGHTON, T. R. S. (1959) *Roman Asia Minor, An Economic Survey of Ancient Rome*, IV, ed. T. Frank, Paterson, New Jersey; 628-29.
- BROWN, P. (1971) The Rise and Function of the Holy Men in Late Antiquity, *Journal of Roman Studies* (61) 80-101.
- CHAVARRIA, A., LEWIT, T. (2004) A Bibliographic Essay, *Recent Research on the Late Antique Countryside*, eds. W. Bowden, L. Lavan, C. Machado, Brill, Leiden, Boston; 3-52.

- CHRISTIE, N., ed. (2004) *Landscapes of Change: Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Ashgate, Aldershot.
- CHRISTIE, N. (2006) *From Constantine to Charlemagne. An Archaeology of Italy AD 300-800*, Ashgate, Aldershot.
- CORMACK, R. (1981) The Classical Tradition in the Byzantine Provincial City. The evidence of Thessalonike and Aphrodisias, *Byzantium and the Classical Tradition*, eds. M. Mullett, R. Scott, Centre for Byzantine Studies, University of Birmingham, Birmingham; 103-19.
- DAGRON, G. (1977) Le christianisme dans la ville byzantine, *Dumbarton Oaks Papers* (31) 3-25.
- DAGRON, G. (1979) Entre village et cité: La bourgade rurale des IVe-VIIe siècles en Orient, *Koinonia* (3) 29-52.
- DOONAN, O. P. (2004) *Sinop Landscapes: Exploring Connection in a Black Sea Hinterland*, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia.
- DÖLGER, F. (1927) *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10. und 11. Jahrhunderts*, B.G. Teubner, Leipzig.
- DUNN, A. (2005) The Problem of the Early Byzantine Village in Eastern and Northern Macedonia, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 267-78.
- EDDÉ, A.-M., SODINI, J.P. (2005) Les villages de Syrie du Nord du VIIe au XIIIe siècle, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 465-83.
- ELLIS, S. P. Byzantine villages in North Africa, 89-100, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 89-100.
- EROĞLU, Z. (1939) *Muğla Tarihi*, İzmir.
- FABIANI, R. (2000) Strabone e la Caria, *Strabone e l'Asia Minore*, Incontri perugini di storia della storiografia antica sul mondo antico X (Perugia 1997), Edizioni scientifiche italiane, Napoli; 375-400.
- FALLA CASTELFRANCHI, M. (1994) Amboni carii: un caso desueto, *Boreas* (17) 49-52.
- FALLA CASTELFRANCHI, M. (2005) Il complesso ecclesiale di Bargylia, *Iasos e la Caria. Nuovi studi e ricerche*, ed. R. Pierobon Benoit, *La Parola del Passato* 60(2-6) 419-464.
- FARRINGTON, A. (1987) Imperial Bath Buildings in South-West Asia Minor, in *Roman Architecture in the Greek World*, eds. S. Macready and F. H. Thompson, Society of Antiquaries of London, London.
- FARRINGTON, A. (1995) *The Roman Baths of Lycia. An Architectural Study. Likya'daki Roma Hamamları. Mimari Araştırmalar*, British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- FEISSEL, D. (1989) L'évêque, titres et fonctions d'après les inscriptions jusqu'au VIIe siècle, *Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chrétienne* (Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste 1986) Rome; 814-18.

- FESTUGIÈRE, A.J. (1970) *Vie de Théodore de Sykéôn. II. Traduction, Commentaire et Appendice*, Société des Bollandistes, Bruxelles 1970.
- FISCHER, M. (1993) Horvat Zikhrin – 1987/1989, *Excavations and Surveys in Israel* (12), 40-4.
- FOSS, C. (1987) The Coasts of Caria and Lycia in the Middle Ages. A Preliminary Report, *Activité Byzantine, Rapports des Missions effectuées en 1983*, Fondation Européenne de la Science, I, Paris; 213-55.
- FOSS, C. (1991) Cities and Villages of Lycia in the Life of Saint Nicholas of Holy Zion, in *Greek Orthodox Theological Review* (36) 303-39.
- FOSS, C. (1994) The Lycian Coast in the Byzantine Age, *Dumbarton Oaks Papers* (48) 1-52.
- FOSS, C. (1995) The Near Eastern Countryside in Late Antiquity: A Review Article, *The Roman and Byzantine Near East: Some Recent Archaeological Research*, ed. J. H. Humphrey, Ann Arbor, 218-22.
- FOSS, C. (1997) Syria in Transition, A. D. 550-750: An Archaeological Approach, *Dumbarton Oaks Papers* (51) 189-269.
- FOSS, C. (1998) Byzantine Responses to Turkish Attack: Some Sites of Turkish Attack, *Studies in honour of Cyril Mango*, ed. I. Ševčenko, Leipzig; 154-71.
- FOSSIER, R. (1982) *Enfance de l'Europe, Xe-XIIIe siècles, Aspects économiques et sociaux, I. L'homme et son espace*, Presses universitaires de France, Paris.
- GAIN, B. (1985) *L'Église de Cappadoce au IVe siècle d'après la correspondance de Basile de Césarée (330-379)*, Pontificium Institutum Orientale, Rome.
- GATIER, P.L. (2005) Les villages du Proche-Orient protobyzantin: nouvelles perspectives (1994-2004), *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 101-119.
- GERSTEL, S. E. J., MUNN, M., GROSSMAN, H.E., BARNES, E., ROHN, A.H., KIEL, M. (2003) A Late Medieval Settlement at Panakton, *Hesperia* 72(2), 147-234.
- GEYER, B. (2002) Physical Factors in the Evolution of the Landscape and Land Use, *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century*, I, ed. A.E. Laiou, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.
- GEYER B., LEFORT, J., eds. (2003), *La Bithynie au Moyen Âge*, Lethielleux, Paris.
- GNOLI, R. (1966) Su alcuni marmi e pietre da decorazione usate nell'antichità, *La Parola del Passato* (21) 41-55.
- GUIDI, G. (1921-22) Viaggi di esplorazione in Caria (Parte I), *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* (4-5) 345-96.
- HAIMAN, M. (1995) Agriculture and Nomad-State Relations in the Negev Desert in the Byzantine and Early Islamic periods, *BASOR* (297) 29-53.

- HAMARNEH, B. (2003) *Topografia cristiana ed insediamenti rurali nel territorio dell'odierna Giordania nelle epoche bizantina ed islamica. V-IX sec.*, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Città del Vaticano.
- HARRISON, R. M. (1963) Churches and Chapels in Central Lycia, *Anatolian Studies* (13) 126-36.
- HARRISON, R. M. (2003) *Mountain and Plain. From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period*, ed. W. Young, The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- HILD, F., HELLENKEMPER, H. (1990) *Kilikien und Isaurien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- HIRSCHFELD, Y. (1995) *The Palestinian Dwelling in the Roman-Byzantine Period*, Franciscan Printing Press, Israel Exploration Society, Jerusalem.
- HIRSCHFELD, Y. (1997) Farms and Villages in Byzantine Palestine, *Dumbarton Oaks Papers* (51) 33-71.
- HIRSCHFELD, Y. (2005) The Expansion of Rural Settlements during the Fourth-Fifth Centuries CE in Palestine, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 523-37.
- JAMESON, M.H., RUNNELS, C.N., VAN ANDEL, T.H. (1994) *A Greek Countryside. The Southern Argolid from Prehistory to the Present Day*, Stanford University Press, Stanford.
- JONES, A. H. M. (1964) *The Later Roman Empire 284-602. A Social Economic and Administrative Survey*, Blackwell, Oxford.
- KAPLAN, M. (1982), Les villageois aux premiers siècles byzantins (VIe-Xe siècles): une société homogène, *Byzantinoslavica* (43) 202-17.
- KAPLAN, M. (1986) L'économie paysanne dans l'Empire byzantine du Ve au Xe siècle, *Klio* (68) 198-232.
- KAPLAN, M. (1992a) *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle. Propriété et exploitation du sol*, Publications de la Sorbonne, Paris.
- KAPLAN, M. (1992b) Le village byzantin: Naissance d'une communauté chrétienne, *Villages et Villageois au Moyen Age*, Publications de la Sorbonne, Paris; 15-25.
- KAPLAN, M. (1993a) Les sanctuaires de Théodore de Sykéôn, *Les saints et leur sanctuaire à Byzance*, Publications de la Sorbonne, Paris; 65-79.
- KAPLAN, M. (1993b), Le saint, le village et la cité, *Les saints et leur sanctuaire à Byzance*, Publications de la Sorbonne, Paris; 81-94.
- KAPLAN, M. (2006) L'Église byzantine des VIe-XIe siècles. Terres et paysans, *Byzance. Villes et campagnes*, Picard, Paris; 157-66.
- KOLB, F., KUPKE, B., MILLER, M., ZIMMERMANN, M. (1990) Habitats et occupation du sol sur le territoire de la cité de Kyaneai en Lycie central, *Archéologie et Espaces*, Xe Rencontres internationales d'archéologie et d'histoire (Antibes 1989), Éditions APDCA, Juan-les-Pins; 47-69.
- KRAVARI, V. (1989) *Villes et villages de Macédoine occidentale*, Lethielleux, Paris.

- KYRITSÈS, D., SMYRLIS, K. (2005) Les villages du littoral Égéen de l'Asie Mineure au Moyen Âge, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 437-51.
- LA ROCCA, E. (2005) Survey archeological nell'area del Golfo di Mandalya (Turchia), *Iasos e la Caria. Nuovi studi e ricerche*, ed. R. Pierobon Benoit, *La Parola del Passato* 60(2-6) 392-418.
- LAIYOU, A.E. (1977) *Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- LAIYOU, A.E., ed. (2002) *The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century* (3 vols), Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.
- LAIYOU, A.E. (2005) The Byzantine Village (5th-14th century), *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 5-54.
- LAIYOU, A.E., MORRISSON, C. (2007) *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- LAZZARINI, L. (2002) La determinazione della provenienza delle pietre decorative usate dai Romani, *I marmi colorati della Roma imperiale*, Catalogo della Mostra (Roma 28. 09. 2002 - 19. 01. 2003), eds. M. De Nuccio, L. Ungaro, Marsilio, Venezia; 223-65.
- LAZZARINI, L. (2007). *Poikiloi Lithoi, Versiculores maculae: I marmi colorati della Grecia antica. Storia, uso, diffusione, cave, geologia, caratterizzazione scientifica, archeometria, deterioramento*, Pisa, Roma.
- LAZZARINI, L., CANCELLIERE, S., PIEROBON BENOIT, R. (2005) Il marmo di Iaso: cave, uso, caratterizzazione e indagini archeometriche, *Iasos e la Caria. Nuovi studi e ricerche*, ed. R. Pierobon Benoit, *La Parola del Passato* 60(2-6) 320-331.
- LEFORT, J. (1979) *En Macédoine orientale au Xe siècle: habitat rural, communes et domains, Occident et Orient au Xe siècle*, Paris; 465-89.
- LEFORT, J. (1982) *Villages de Macédoine. Notices historiques et topographiques sur la Macédoine orientale au Moyen Age, I. La Chalcidique occidentale*, Diffusion de Bocard, Paris.
- LEFORT, J. (1983) Habitats fortifiés en Macédoine orientale au Moyen Âge, *Habitats fortifiés et organisation de l'espace en Méditerranée médiévale (Castrum 1)*, Maison de l'Orient, Lyon; 99-103.
- LEFORT, J. (1988) Le territoire: introduction, *Structures de l'habitat et occupation du sol dans les pays méditerranéens: les méthodes et l'apport de l'archéologie extensive (Castrum 2)*, ed. Gh. Noyé, École française de Rome, Casa de Velázquez, Rome, Madrid; 393-94.
- LEFORT, J. (1993a) Rural Economy and Social Relations in the Countryside, *Dumbarton Oaks Papers* (47) 101-13.
- LEFORT, J. (1993b) Tableau de la Bithynie au XIIIe siècle, *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, ed. E. Zachariadou, Crete University Press, Réthymnon; 101-17.
- LEFORT, J. (2006) *Société rurale et histoire du paysage à Byzance*, Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance, Paris.

- LEFORT, J., BONDOUX, R., CHEYNET, J.-C., GRÉLOIS, J.-P., KRAVARI, V., eds. (1991) *Géométries du fisc byzantin*, Lethielleux, Paris.
- LEFORT J., MARTIN, J.-M. (1991) L'organisation de l'espace rural: Macédoine et l'Italie du Sud (Xe-XIIIe siècle), *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin. II. VIIIe-XVe siècle*, eds. V. Kravari, J. Lefort and C. Morrisson, Lethielleux, Paris; 11-26.
- LEFORT, J., MORRISON, C., SODINI, J.P., eds. (2005) *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, Lethielleux, Paris.
- LEMERLE, P. (1979) *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. The Sources and the Problems*, Galway University Press, Galway.
- LEWIT, T. (1991) *Agricultural Production in the Roman Economy AD 200-400*, Archaeopress, Oxford.
- LOCHMANN, H. (1995) Survey in der Chora von Milet. Vorbericht über die Kampagnen der Jahre 1990, 1992 und 1993, *Archäologischer Anzeiger* (3) 293-333.
- LOCHMANN, H. (1997) Survey in der Chora von Milet. Vorbericht über die Kampagnen der Jahre 1994 und 1995, in *Archäologischer Anzeiger* (2) 285-311.
- LOCHMANN, H. (1999) Survey in der Chora von Milet. Vorbericht über die Kampagnen der Jahre 1996 und 1997, *Archäologischer Anzeiger* (1) 439-73.
- LOCHMANN, H. (2005) Risultati di una survey condotta nella penisola di Kazıklı, Iasos e la Caria. *Nuovi studi e ricerche*, ed. R. Pierobon Benoit, *La Parola del Passato* 60(2-6), 332-56.
- MALAMUT, E., SIDÉRIS, G. (2006) *Le monde byzantin: Économie et société (milieu VIIIe siècle-1204)*, Belin, Paris.
- MARCHESE, R. T. (1986) *The Lower Maeander Flood Plain. A Regional Settlement Study*, Archaeopress, Oxford.
- MARCHESE, R. T. (1989) *The Historical Archaeology of Northern Caria. A Study in Cultural Adaptation*, Archaeopress, Oxford.
- MARTIN, J.-M. (1990) Città e campagna: economia e società (sec. VII-XIII), *Storia del Mezzogiorno*, III. *Alto Medioevo*, eds. G. Galasso, R. Romeo, Edizioni del Sole, Napoli; 257-382.
- MARTIN, J.-M., NOYÉ, G. (2005) Les villages de l'Italie méridionale byzantine, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 149-64.
- MASCIONE, C. (1993) Il complesso termale E di Alagün, *Sinus Iasius I. Il territorio di Iasos: ricognizioni archeologiche 1988-1989*, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 23(3-4), ed. E. La Rocca, Pisa; 947-53.
- MAYERSON, P. (1982) The Pilgrim Routes to Mount Sinai and the Armenians, *Israel Exploration Journal* 32(1) 44-57.
- MAYERSON, P. (1994) *Monks, Martyrs, Soldiers and Saracens. Papers on the Near East in Late Antiquity (1962-1993)*, Israel Exploration Society in association with New York University, Jerusalem; 183-96.
- MOORE, J. (1998) *Tille Höyük I. The Medieval Period*, British Institute of Archaeology at Ankara, London.

- NIELSEN, I. (1990) *Thermae et Balnea: the Architectural and Cultural History of Roman Public Baths*, I, Aarhus University Press, Aarhus.
- OIKONOMIDES, N. (1987) De l'impôt de distribution à l'impôt de quotité: à propos du premier cadastre byzantin (7e-9e siècle), *Zbornik Radova* (26) 9-19.
- OIKONOMIDES, N. (1996) *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)*, Fondation nationale de la recherche scientifique, Athens.
- PATLAGEAN, E. (1977) *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance 4e-7e siècles*, Mouton, Paris.
- PICCIRILLO, M. (1985) *Rural Settlements in Byzantine Jordan*, *Studies in the History and Archaeology of Jordan II*, ed. A. Hadidi, Routledge & Kegan Paul, London, Boston, Melbourne, Henley; 257-61.
- PIEROBON BENOIT, R. (1994) L'Asia Minore e l'approvvigionamento in grano di Roma, *Le ravitaillement en blé de Rome et des centres urbains des débuts de la république jusqu'au Haut Empire*, Actes du Colloque International de Naples 1991, Naples, Rome; 305-21.
- PIEROBON BENOIT, R. (2004) Il territorio di Iasos tra VI e V sec. a.C. Alcune osservazioni, *Iasos tra VI e V sec. a.C. Miscellanea storico archeologica*, suppl. al volume 81 degli Atti dell'Accademia delle Scienze di Ferrara, a.a. 181, 2003-2004, Ferrara; 159-76.
- PIEROBON BENOIT, R. (2005) *Paralypros chora*: il territorio di Iasos alla luce delle recenti ricognizioni, *Iasos e la Caria. Nuovi studi e ricerche*, ed. R. Pierobon Benoit, *La Parola del Passato* 60(2-6) 200-44.
- PIEROBON BENOIT, R. (2006) Survey of the Mandalya Gulf. Report on the 2004 Campaign: The Iasos' Chora and the System of Defence, 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II (Antalya 2005), Ankara; 279-92.
- PIEROBON BENOIT, R. (2011) Il territorio di Iasos: nuove ricerche (2006-2008), *Labraunda and Karia*, Proceedings of the International Symposium Commemorating Sixty Years of Swedish Archaeological Work in Labraunda (Stockholm, November 20-21, 2008), eds. L. Karlsson, S. Carlsson, *Boreas* (32), Uppsala, 389-425.
- PIEROBON BENOIT, R. (2012) Il Golfo di Mandalya: risultati delle ricognizioni e nuove prospettive, *Türkiye ve İtalya. Arkeolojik Ufuklar, Arkeoloji ve Sanat* (139) 119-127.
- PINNA CABONI, B. (1993) La necropoli romana di Alagün, *Sinus Iasius I. Il territorio di Iasos: ricognizioni archeologiche 1988-1989*, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 23(3-4), ed. E. La Rocca, Pisa; 954-66.
- PUCCI, G., (1993) Prospezioni ad Alagün, *Sinus Iasius I. Il territorio di Iasos: ricognizioni archeologiche 1988-1989*, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 23(3-4), ed. E. La Rocca, Pisa; 943-54.
- RAUTMAN, M. (2006) *Daily Life in the Byzantine Empire*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London.
- REDFORD, S. (1998) *The Archeology of the Frontier in the Medieval Near East: Excavations at Gritille, Turkey*, University Museum Publications, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- ROBERT, L., ROBERT, J. R. (1954) *La Carie. Histoire et géographie historique avec le recueil des inscriptions antiques II. Le plateau de Tabai et ses*

environs, Librairie d'Amérique et d'Orient, Adrien-Maisonneuve, Paris.

- ROUSSET, M.O., DUVETTE, C. (2005), L'élevage dans la steppe à l'époque byzantine: Indices archéologique, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 485-494.
- RUGGIERI, V. (1991) Due complessi termali nel golfo di Macris (Fethiye), *Orientalia christiana periodica* 57(1) 179-95.
- RUGGIERI, V. (1995) *Architettura religiosa nell'Impero Bizantino (fine VI-IX secolo)*, Rubbettino, Soveria Mannelli 1995.
- RUGGIERI, V. (1996) A Historical Addendum to the Episcopal Lists of Caria, *Revue des études byzantines* (54) 221-34.
- RUGGIERI, V. (2003) *Il golfo di Keramos: dal tardo-antico al medioevo bizantino*, Rubbettino, Soveria Mannelli.
- RUGGIERI, V. (2005) *La Caria bizantina: topografia, archeologia ed arte (Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus)*, Rubbettino, Soveria Mannelli.
- RUGGIERI V., GIORDANO, F. (1996) Una città bizantina sul sito cario di Alakışla, *Orientalia christiana periodica* (62) 53-88.
- RUGGIERI, V., ACCONCI, A., FEATHERSTONE, J. M. (2002) Amboni cari e la "Vita Xenae seu Eusebiae" di Mylasa, *Orientalia christiana periodica* 68(1) 37-88.
- SAANOV, A. (2005) L'habitat rural de la rive occidentale du Bosphore Cimmérien aux IIIe-Vie siècles de notre ère, *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 403-14.
- SERİN, U. (2004) *Early Christian and Byzantine Churches at Iasos in Caria: An Architectural Survey*, Monumenti di Antichità Cristiana, Serie 2/17, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Città del Vaticano.
- SERİN, U. (2005) Some Observations on the Middle Byzantine Church outside the East Gate at Iasos, *Iasos e la Caria. Nuovi studi e ricerche*, ed. R. Pierobon Benoit, *La Parola del Passato* 60(2-6) 156-78.
- SERİN, U. (2008) Byzantium-Early Islam and Byzantine Cultural Heritage in Turkey, *Byzantium Early Islam. Cultural Heritage Management: Shared Experience beyond Boundaries*, eds. P. Atzaka, C. Papakyriakou, A. Pliota, Hellenic Society for the Protection of the Environment and the Cultural Heritage, Thessaloniki; 209-39.
- ŠEVČENKO, I., PATTERSON ŠEVČENKO, N. (1984) *The Life of Saint Nicholas of Sion*, Hellenic College Press, Brookline (Mass.).
- SODINI, J.-P. (1997) La contribution de l'archéologie à la connaissance du monde byzantin (IVe-VIIe siècles), *Dumbarton Oaks Papers* (47) 138-84.
- SPIESER, J. M. (1986) La christianisation de la ville dans l'Antiquité tardive, *Ktema* (11) 49-55.
- TATE, G. (1988) Archéologie sérielle et histoire rurale: le cas du massif calcaire dans la Syrie du Nord, *Structures de l'habitat et occupation du sol dans les pays méditerranéens: les méthodes et l'apport de l'archéologie*

- extensive* (Castrum 2), ed. Gh. Noyé, École française de Rome, Casa de Velázquez, Rome, Madrid; 107-14.
- TATE, G. (1989) Les Campagnes de la Syrie du Nord à l'époque proto-byzantine, *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin. I. IVe-VIIe siècle*, Lethielleux, Paris; 63-77.
- TATE, G. (1992) *Les Campagnes de la Syrie du Nord du IIe au VIIe siècle. Un exemple d'expansion démographique et économique dans les campagnes à la fin de l'Antiquité*, I, P. Geuthner, Paris.
- TCHALENKO, G. (1953-1958) *Villages antiques de la Syrie du Nord. Le massif du Bélus à l'époque romaine*, P. Geuthner, Paris.
- VANHAVERBEKE, H., WAELKENS, M. (2003) *The Chora of Sagalassos: The Evolution of the Settlement Pattern from Prehistoric until Recent Times*, Brepols, Turnhout.
- VARİNLİOĞLU, G. (2007) Living in a Marginal Environment: Rural Habitat and Landscape in Southeastern Isauria, *Dumbarton Oaks Papers* (61) 287-317.
- VRYONIS, S. (1971) *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- WALMSLEY, A. (2007) Economic Developments and the Nature of Settlement in the Towns and Countryside of Syria-Palestine, ca. 565-80, *Dumbarton Oaks Papers* (61) 319-52.
- WHITTAKER, C. R. (1976) *Agri Deserti*, *Studies in Roman Property*, ed. M. I. Finley, Cambridge University Press, Cambridge, New York; 140-65.
- WICKHAM, C. (2005) The Development of Villages in the West (300-900), *Les villages dans l'Empire byzantin IVe-IXe siècle*, eds. J. Lefort, C. Morrison, J.P. Sodini, Lethielleux, Paris; 55-69.
- ZADORA-RIO, E. (1995) Le village des historiens et le village des archéologues, *Campagnes médiévales: L'homme et son espace. Études offertes à Robert Fossier*, ed. E. Mornet, Publications de la Sorbonne, Paris; 145-53.

Received: 01.04.2013; Final Text: 27.05.2013

Keywords: Caria, Gulf of Mandalya, Late Antique, Byzantine, *chora*, rural settlement, village, church

SOME OBSERVATIONS ON THE LATE ANTIQUE AND BYZANTINE MONUMENTS, SITES, AND SETTLEMENTS IN CARIA

The present research, which is part of a larger, long-term project entitled the 'Archaeological Survey of the Gulf of Mandalya, Caria', aims to document and interpret the Late Antique and Byzantine monuments and topography of Caria (5th-13th c. AD) and covers the results of nine years of fieldwork (2003-2011). In antiquity the survey-area largely remained under the jurisdiction of Iasos (mod. Kıyıkışlacık) – the major extinct city in the area – giving its name to the entire territory. This work investigates the types of buildings, sites, and settlements identified in the survey-area, their distribution across the landscape and the possible factors influencing this distribution, as well as their association with the major ancient cities in the area, namely Iasos and Bargylia. In this context, emphasis is placed on the

identification and interpretation of different types of rural settlements (e.g., villages, habitats, agricultural establishments) in terms of land use and management. This research adopts the theories and methods of a holistic approach and attempts to understand the development of settlement patterns in association with the social, economic, religious, and cultural context of that period of transition from antiquity to the Middle Ages. With this premise, this study intends to offer recent archeological data for a better understanding of the urban *territoria* and countryside of ancient Caria.

UFUK SERİN; B.Arch; M.Arch; PhD.

Received her B.Arch and M.Arch from the Department of Architecture, Middle East Technical University. She obtained her Doctoral Degree in Early Christian and Byzantine Art and Archeology from the Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana (PIAC), Rome. Among numerous publications, she is the author of the book *Early Christian and Byzantine Churches at Iasos in Caria: An Architectural Survey*, Città del Vaticano 2004. userin@metu.edu.tr, ufukserin@gmail.com